

Поліха Л.Я.

УДК 7.012:655.533(477.87)

ДИЗАЙН СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВИДАНЬ ЗАКАРПАТТЯ 1919-1944 рр.

Постановка проблеми. Проблема порушена у статті, полягає у виявленні впливу суспільно-політичних процесів на дизайн закарпатських часописів початку ХХ століття.

Зв'язок роботи з важливим науковими або практичними завданнями. Статтю написано відповідно до плану комплексної наукової теми відділення журналістики Ужгородського національного університету «Становлення української національної преси: проблеми історії, мови та теоретико-практичної новачії» зокрема, з її підрозділом «Дизайн друкованих ЗМІ».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники неодноразово порушували у своїх працях проблеми теорії та оформлення періодичних видань. Зокрема П. Брілмаєр [12], Г. Волчек [2], С. Галкін [3; 4], С. Гуревич [5], В. Тулупов [8], К. Фрост [9], Т. Харроуер [10], М. Гарсія [11] І. Райн, Теодор І. Конове [13] та ін. Автори англomовного видання «Графічні комунікації сьогодні» Вільям І. Райн (William E. Ryan) і Теодор І. Конове (Theodore E. Conover), зокрема, пишуть «...філософія дизайну у поєднанні з ідеєю, формою, мистецтвом, шрифтом, лініями, ілюстраціями і кольором може збагатити концепцію та вміст самої статті» [13, с.546]. Саме на прикладі оформлення суспільно-політичних видань можемо простежити, як поєднано дизайн та ідею.

Мета роботи. На основі ілюстративного матеріалу маємо на меті показати особливості дизайну суспільно-політичних видань Закарпаття першої половини ХХ століття.

Результати досліджень. Матеріали статті можуть бути використані при проведенні лекційних і практичних занять з дисципліни «Верстка та дизайн» у студентів дизайнерських та журналістської спеціальностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засоби масової інформації є одними з найефективніших джерел агітації та пропаганди, а в період суспільно-політичних потрясінь інформування населення є особливо актуальним. У цей час політичні партії зазвичай за допомогою різних засобів впливу намагаються донести свою позицію до народу, влаштовують агітаційні кампанії, використовуючи для досягнення мети й образотворче мистецтво, зокрема карикатури, плакати тощо.

Серед різних видів ілюстративного матеріалу увагу читача найбільше привертає плакат, тому, як пише відомий дослідник преси В. Тулупов, для такого виду ілюстрацій «...визначається центральне місце на полосі, а вся полоса монтується навколо неї» [8, с. 130]. Сьогодні в газетно-журнальній періодиці існує

навіть термін «плакатний стиль», що «...передбачає активне використання ілюстрацій-плакатів, великих знімків у поєднанні з «шапкою», «врізкою», набраною прописним чи навіть заголовним шрифтом, з помітними лінійками, «повітрям», кольоровими акцентами і т.п.» [8, с. 133].

Ще одним дуже помітним художнім засобом вираження політичної думки є карикатура. «Карикатура (італ. caricatura, від caricare – навантажувати, перебільшувати) – спосіб художньої типізації, використання засобів шаржу і гротеску для критично цілеспрямованого, тенденційного перебільшення та підкреслення негативних сторін певної особи або життєвих явищ; Карикатура...є основною формою образотворчої сатири, що має чітку ідейну соціально-критичну спрямованість. Розквіт карикатури зазвичай пов'язаний з періодами великих суспільних конфліктів, з епохами найбільшої активності народних мас, коли вона стає сильним і дієвим засобом боротьби демократичних сил» [1].

Політичні видання у графічному виконанні є двох типів: ті, які яскраво демонструють свою прихильність до певної сили, з допомогою різних засобів, і ті, які не дуже акцентують на політичній приналежності. Наприклад, «Календарь на 1937 годъ Русской національно-автономной партіи» використовує для своєї політичної ідентифікації різні засоби: колір, символи, шрифти (рис.1). На обкладинці часопису, зображено біло-синьо-червоний прапор, що розвивається над горами. На кожній смужці уставом відповідно написані слова «БОГЪ», «НАРОДЪ», «РОДИНА». Устав також використовується у поєднанні з вязю для назви партії. На розділення цих шрифтів працює також колір: в'язь – червона, устав – синій. Квадратна ілюстрація часопису має у нижньому лівому кутку підпис – ініціали М.Д., авторство якого, на жаль не вдалося встановити.

Карпатська Україна. Суспільно-політичні процеси тогочасної Карпатської України мали графічне вираження у вигляді плакатів М. Бутовича, М. Михалевича та політичної реклами у друкованих ЗМІ. Зокрема, «Нова Свобода» – газета, яку дослідники називають яскравою сторінкою закарпатської преси, – друкувала передвиборчі матеріали виборів 12 лютого 1939 року до першого Союму Карпатської України. Про настрої, які тоді панували в краї, промовисто сказав Петро Стерчо: «Створення українського уряду на чолі з о. А. Волошином викликало по всьому Закарпатті небувалий ентузіазм. У всіх більших місцевостях Закарпаття відбуваються маніфестації відданості й вірності своїй владі. Ще з того самого дня формується спонтанно величава тисячолюдна маніфестація в Ужгороді, покритому морем синьо-жовтих прапорів. Пластова, селянська, робітничка, студентська молодь гордо проходить вулицями рідної столиці, з небувалим дотепер почуттям осягнення мети» [7, с. 68]. Дух свободи та національні настрої тогочасного Закарпаття відобразилися й у графічному мистецтві краю.

Найбільше зробив у цій справі художник-графік **Михайло Михалевич**, який мав прекрасну професійну освіту: навчався у Київському інституті мистецтв (1924–28 рр.), у художньо-промисловій школі в Празі (1934–36 рр.) та в Академії мистецтв (1937–38 рр.). У часи Карпатської України він був членом Реферату ідеологічного і політичного виховання, пропаганди й преси «Карпатської Січі» та брав активну участь у створенні агітаційних матеріалів Українського Національного Об'єднання.

Вдале поєднання графічної грамотності й національного настрою спостерігаємо в роботах М. Михалевича «Хай живе українська закарпатська держава», «Слава Україні!», «У своїй хаті своя правда», «Невже ти будеш остеронь сидіти і споглядати, як ллється братня кров?», «Ставайте в ряди Карпатської Січі» тощо. Емоційне навантаження в його політичних плакатах досягнуто з допомогою створення відповідних образів та сюжетів, із використанням національної символіки. Один із його плакатів «Слава Україні!» був опублікований в газеті «Нова Свобода» за результатами виборів до Союму (рис. 2). На цьому плакаті схід сонця, промені у вигляді прапорів із тризубом символізують українське відродження. Сонце – одна з фігур, що часто використовується в геральдиці, також воно як символ світла і добра цінувалося у всіх давніх релігіях світу. Сонце – символ Всевидаючого божества, Вищої космічної сили, центру буття та інтуїтивного знання, осяяння, слави, величі.

Вибір шрифту в агітаційних матеріалах теж має велику вагу. Газета «Нова Свобода» кілька разів міняла свій логотип (шапку), але саме 1939 року вона вибирає один із найяскравіших українських декоративних шрифтів – стилізований устав, який свого часу прикрашав національний атрибут Української Народної Республіки – грошові купюри (автор – Георгій Нарбут) (рис.4). Аналізований часопис, будучи органом Українського Національного Об'єднання (раніше українським незалежним тижневиком), таким дизайнерським ходом, а саме зміною логотипу з допомогою графічних засобів, підкреслив свої проукраїнські політичні настрої.

Передвиборчі реклами «Всі голосуйте за себе» та «Україна – Українцям» обидві – на сторінках «Нової Свободи» – розміщені поряд на розвороті й утворюють цільний видовжений формат, який відразу привертає увагу (рис.3). Для надання національних ознак вислову «Україна – українцям» використовують стилізований устав. Накладення букв на графічну пляму зі зміною кольору (тобто багатощарові просторові рішення) у даній рекламі демонструють один із найуживаніших прийомів футуристів.

Часопис «**Наступ**» – це видання українських націоналістів, яке у своєму логотипі використало тризуб на прапорі (рис.5). На чорному тлі білий напис лаконічно та акуратно співвідноситься з чорно-білим ілюстративним елементом. Три прапори, подані у перспективному скороченні, надають логотипу урочистості та войовничості. Прапор є символом, який потрібно захищати від захоплення супротивником. Використання символіки, в тому числі й державної, є поширеним прийомом у створенні шапок.

Комуністична преса. Комуністична преса як на Закарпатті, так і в цілому у державах прокомуністичних настроїв вирізнялася особливим підходом – висміюванням через карикатуру. Звичайно, серед ілюстративного матеріалу прокомуністичні видання мають в арсеналі плакат, різні агітаційні заставки

тощо. Різниця між політичною карикатурою і плакатом полягає у відмінних комунікативних цілях: карикатура – висміює та критикує, плакат – агітує і навчає.

Найяскравішим взірцем графічного оформлення комуністичного видання, зокрема є «Календар Карпатської правди» (1927) (рис. 6). Вже на обкладинці бачимо велику кількість радянських символів – дві п'ятикутні зірки, серп, молот, наковальня, сонце, сніг пшениці. Внизу по обидва боки у кутках – стилізовані вогнища від розриву гранат. Рубаний шрифт повторює різкі лінії декору зірок та багаття. Кольорова гама календаря червоно-чорна, із тонованим фоном у легкий червоний відтінок. Внизу завершує композицію атрибут комуністичної преси – заклик «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Крім цього, у графічному арсеналі комуністичного календаря – карикатури, агітаційні ілюстрації, плакати та інфографіка та ін.

Плакат «Ленінім почате – кінчать ленінці» вміщений у «Календарі Карпатської правди» має діагональну композицію: у правому верхньому кутку – постамент Леніна, до якого по горі піднімаються люди із прапорами (рис. 9). У плакаті зображено різні символи, зокрема сонце, серп, молот, скинуті хрести, герб царської Росії тощо. Плакат ніби ілюструє слова «Інтернаціоналу»:

*«Весь мир насилья мы разрушим,
До основанья, а затем,
Мы наш, мы новый мир построим,
Кто был никем, тот станет всем».*

Діагональ чітко розділила «світле мабутнє» і «повалену буржуазію». Дещо випадковою виглядає рамка із декоративних троянд навколо цього агітаційного плакату.

«Провідники Паризької комуни», «Червона Армія на сторожі Радянського Союзу і світової революції» та ще ряд агітаційних зображень без написів ілюструють «Календар Карпатської правди». Наприклад, вірш В.Сосюри «Про Леніна» проілюстровано портретом Леніна із характерним рухом – витягнута вперед рука. Вождь світового пролетаріату зображений на фоні неба, ніби скеровує Червону Армію у наступ.

Рис. 1. «Календарь Русской национально автономной партии», 1937.

Рис. 2. «Нова Свобода», 1939, число 33.

Рис. 3. «Нова Свобода», 1939, число 27.

Рис. 4. «Нова Свобода», 1939, річник XL, число 55.

Рис. 5. «Наступ», 1940, рік III, число 11 (31).

Кожна сторінка часопису проілюстрована. Крім плакатів, карикатур, велика добірка портретів, зокрема В.Блакитного, Ф.Дзержинського, І.Франка, М.Скрипника, Й.Сталіна, М.Калініна, Т.Шевченка, М.Грушевського, М.Горького та ін. Художньо оброблений посмертний портрет М.Фрунзе має форму зірки.

Заставки до місяців «Календаря Карпатської правди» мають два види: символічний та сюжетний (рис. 7, 8). Наприклад, до місяця січня, що розпочинає календар, зображено символи комуністичної партії. У лютевій заставці поєднано два зображення, що протиставляють життя буржуїв та трудівників, у серпневій – показано працю селян на полі, що контролює наглядач тощо.

Заставки та кінцівки «Календаря Карпатської правди» зображають індустріальні пейзажі, символічні атрибути, працю робітників і селян тощо. Та подеколи, ілюстративне наповнення є не зовсім доречне, наприклад на сторінці «Як солити помідори» та «Як приладжувати мішаний гній до овочевих дерев» вміщено ілюстрації відповідно «Після подавлення революції 1905 р. в Москві. Оттак хотіла хотіла би «замирити» буржуазія» та «1905 р. в Петрограді (Ленінграді). Наскок козаків білого царя на безборних працюючих».

Єдиний зразок інформативного зображення «Склад Союзу Радянських Соціалістичних Республік» показано у вигляді діаграми у «Календарі Карпатської правди» (рис. 10). Від центрального кола, в якому розташовано герб СРСР відходять промені з назвами республік. У досліджуваний період інфографіки у пресі було ще досить мало. Слід зауважити, що майбутньому в радянській пресі активніше використовуватимуть інфографіку, зокрема для наочного представлення досягнень країни за певний період.

Найчисельнішим зображенням у часописі є карикатура, зокрема, на ілюстрації «Тов. Ленин очищает землю от нечисти» показано Леніна, який стоїть на земній кулі і мітлою проганяє царів та буржуїв. Протиставлення один із засобів карикатури, наприклад «Сон і дійсність», «Буржуазія і її собаки красно їдять, а люде з голоду гинуть» тощо.

Рис. 6. «Календар Карпатської правди», 1927, рік видання III.

Рис. 9. «Календар Карпатської правди», 1927, рік видання III, стор. 57.

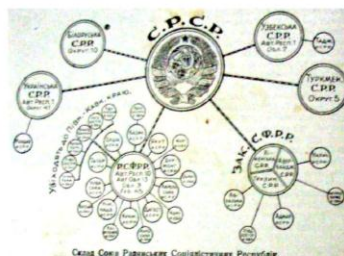

Рис. 10. «Календар Карпатської правди», 1927, рік видання III, стор. 76.

Рис. 7. «Календар Карпатської правди», 1927, рік видання III, стор. 6.

Рис. 8. «Календар Карпатської правди», 1927, рік видання III, стор. 8.

Рис. 11. «Нашь путь», 1937, январь, 23 (10), № 199

Рис. 12. «Jövö», 1934, срудень, 9.

Головними образами політичної карикатури досліджуваного періоду є ненависні радянській владі буржуї та працелюбні й справедливі робітники (селяни). З двох типів карикатури – однокадрової та

багатокадрової у закарпатських виданнях виявлені обидві. Однокадрова карикатура містить невеликий обсяг інформації, розвиток сюжету обмежений, а багатокадрова схожа на комікс: має послідовність кадрів та розвиток сюжетної лінії. Як приклад можна навести багатокадрову (точніше, двокадрову) карикатуру в «Карпатській правді»: у першому кадрі зображено «міжнародного злодія» (буржуя) який приготувався обікрасти китайського робітника, що працює, у другому – «злодій» грабує робітника, у той час, коли «душпаскудник» (священик) виголошує проповідь.

Сутність своїх ідей через графічне втілення логотипів передали видання комуністичного спрямування Закарпаття «Наш путь» (рис. 11) та угорськомовна газета «Jövö» («Майбутнє покоління») (рис. 12). Руки, що працюють (рука) основний символ обидвох логотипів. Рука як знак дійшла до нас ще з часів єгипетських ієрогліфів, вона символізує працю людей. Слід також звернути увагу, що зображена права рука є образом «правиці» (втілення справедливого). Рука, зображена на логотипі «Наш путь», підкреслено натруджена (мозолиста), міцно тримає прапор. В логотипі часопису «Jövö» змальовано чоловіка, що працює з молотком. Щоб підкреслити рух рук робітника, на прапорі зображено три стрілки. В обидвох зразках графічні ілюстраційні елементи органічно доповнюють шрифтовий компонент. Так, нахил робітника відповідає нахилу курсиви «Jövö». У логотипі «Наш путь» прапор і рука у перетині двох діагоналей повторюють напрямок штрихів букви «У» (у слові «ПУТЬ»).

«У перехідні епохи символи активно використовуються для створення чіткої демаркаційної лінії між ідеологічними світами», – пише українська дослідниця Людмила Павлюк [6]. Таким прикладом є медіаефект «залякування» (може, нагадування) в «Карпатській правді» (1926 р.). Газета друкувала ілюстрації, на яких зображено катування селян. Підпис пояснює «Так то російська буржуазія карала в XVIII столітті своїх селян, а пізніше стріляла, так і наша буржуазія робить».

Висновки. Характерною рисою суспільно-політичних видань є використання символів. На агітаційних плакатах часів Карпатської України використовуються характерні ознаки краю: силуети гір, національна символіка української державності – тризуб. Широко застосовувалося у плакатах і логотипах шрифти з національними ознаками, зокрема устав. На загал, агітаційне мистецтво Карпатської України увійде в історію України, як приклад успішної рекламної передвиборчої кампанії, графічна частина якої, завдяки роботам художників-графіків М. Бутовича та М. Михалевица, не тільки виконала свою основну агітаційну роль, але й продемонструвала розвиток стильових напрямків мистецтва початку ХХ століття – футуризму та неопримітивізму. У своїх періодичних виданнях Українське Національне Об'єднання користувалося графічними засобами, котрі підкреслювали їхні політичні настрої. Комуністичні видання, як будь-яка інша політична преса, теж основними графічними елементами для свого дизайну використовувала символи. Крім цього, активно ілюструвала свої погляди з допомогою карикатури, плакатів, різних агітаційних заставок тощо. Для Закарпаття, як для інших земель пострадянського простору, на 47 років, такий підхід до графічного оформлення преси стане звичним та сталим.

Источники и литература:

1. Большая советская энциклопедия : [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bigsoviet.ru/word/594/66875/>, свободный. – Яз. рус.
2. Волчек Г.Ф. Иллюстрация в газете и журнале / Григорий Федорович Волчек. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1956. – 70 с.
3. Галкин С.И. Оформление газеты и журнала: от элемента к системе [учебное пособие] / Станислав Илларионович Галкин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 152 с.
4. Галкин С.И. Техника и технология СМИ: Художественное конструирование газеты и журнала: [учебное пособие] / Станислав Илларионович Галкин. – М.: Аспект Пресс, 2007. – 215 с.
5. Гуревич С.М. Газета: Вчера, сегодня, завтра: [учебное пособие для вузов] / Семен Моисеевич Гуревич. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 288 с.
6. Павлюк Л. Символ та ідентифікація в політичному дискурсі мас-медіа / Людмила Павлюк. // [електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/visnyk26/Statti_Pavljuk.htm
7. Стерчо П. Карпато-українська держава / П. Стерчо. – Львів: «За вільну Україну», 1994. – 288 с.
8. Тулупов В.В. Дизайн периодических изданий: [учебник] / Владимир Тулупов. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2008. – 224 с.
9. Фрост К. Дизайн газет и журналов / Крис Фрост; науч. ред. пер. О.И. Рожнова; пер. с англ. М.В. Лапшинов. – М.: Издательский дом «Университетская книга», 2008. – 231 с.
10. Харроуэр Т. Настольная книга газетного дизайнера / Тим Харроуэр. – Воронеж, Комсомольская правда, 1999. – 212 с.
11. Garcia, Mario R. Contemporary newspaper design : a structural approach.: / Mario R. Garcia, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, ©1981. – 302 p.
12. Zeitungs- und Zeitschriftelayout / Peter Brielmaier; Eberhard Wolf. – 2. Aufl. – Konstanz: UVK Medien. 2000. – 282 s.
13. William E. Ryan, Theodore E. Conover. Graphic communications today. Thomson. Delmar Learning. 2004 – 690 p.